

UDC 929:94(520):94(510)“1906–1919”

THE CHINESE PERIOD OF KITA IKKI'S ACTIVITIES*S. Kapranov*

PhD (Philosophy), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskooho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

s_kapranov@yahoo.com

The article is devoted to the study of the activities of the prominent Japanese thinker and politician Kita Ikki during the period associated with the revolutionary events in China. This period is divided into four parts: (1) cooperation with Chinese political emigrants in Tokyo (1906–1911); (2) the first stay in China and participation in the Xinhai Revolution (1911–1913); (3) involuntary return to Japan (1913–1916); (4) second stay in China (1916–1919). The study shows that at the first stage, his views sharply radicalized. The initial impetus to this was the awareness of the impossibility of a peaceful, evolutionary path of transformation. Entry into the circle of “continental ronins” and Chinese political emigrants gave Kita’s activities a new, external direction: through the revolution in China to the world revolution. Familiarity with the ideas of the Russian Populists, Socialists-Revolutionaries and anarchists increased his conviction of the need for revolutionary violence. At the second stage, the experience of participating in the Xinhai Revolution led to a rethinking of the drivers of the revolution, its strategy and tactics. In addition, Kita comes to understand the need for radical changes in Japanese politics towards China, and directs his efforts in 1913–1916 to achieve this goal. At the same time, his experience led to a deep spiritual crisis, the exit from which Kita found in religion, namely, the teachings of Nichiren. Finally, the second stay in China (1916–1919) convinced him about the impossibility of positive changes in this country without radical transformations in Japan itself. The experience of participating in the Chinese revolution was reflected in the books written in this period.

Keywords: Kita Ikki, intellectual biography, Japan, China, Xinhai Revolution, socio-political thought

*C. B. Капранов***КИТАЙСЬКИЙ ПЕРІОД ДІЯЛЬНОСТІ КІТА ІККІ**

У житті і творчості Кита Іккі (北一輝, 1883–1937)¹ період, пов’язаний з революційними подіями в Китаї, посідає особливе місце. Період цей починається від знайомства Кита Іккі з китайськими емігрантами (1906) і закінчується його другим та остаточним поверненням на батьківщину (1919). У цей час написано дві з трьох головних праць Кита – “Неофіційна історія китайської революції” та “Нарис законопроекту реорганізації Японії”. Тоді ж у житті його сталася низка важливих змін: він узяв собі псевдонім Іккі замість справжнього імені Терудзіро (輝次郎), одружився, усиновив дитину, став з атеїста ревним буддистом – адептом Ніцїрена.

Як зауважують дослідники, різка зміна сталася в цей період і в політичних поглядах Кита. Так, за В. Молодяковим, після публікації книги “Доктрина крайноєдності та чистий соціалізм” (*Кокутайрон ойобі дзюнсей сякайсюгі 国体論及び純正社会主義*, 1906 р.) закінчився соціалістичний період еволюції японського мислителя [Молодяков 1999, 147]. К. Шпільман також твердить, що внаслідок розчарування через неуспіх цієї книги “Кіта полишив свої зв’язки з лівими й перейшов на протилежний край політичного спектра” [Szpilman 2002, 470]. На думку Л. Голднера, це сталося пізніше: “Кіта в 1911 р. був іще соціалістом та інтернаціоналістом і вважав

китайсько-японське співробітництво засадничим для викорінення західного імперіалізму в Азії”, проте неспроможність Китайської Республіки стати могутньою державою стала причиною його розчарування й подальшої спроби “синтезу марксизму з культом японського імператора” [Goldner 2009, 92–93]. Хагіхара Мінору дає цей перехід часом написання “Неофіційної історії китайської революції” (1915 р.) [Хагіхара 2003, 38–39]. Куно Осаму та Цурумі Сьонсуке також вважають, що “Неофіційна історія” знаменує поворот Кіта від соціалізму до націоналізму; натомість Д. Орбах твердить, що головна зміна відбулася у сфері епістемології [Orbach 2011, 349–350]. Сам Кіта, однак, не бачив істотних зрушень у своїх поглядах [Wilson 1969, 77; Osedo 1973, 4].

Таким чином, для реконструкції інтелектуальної біографії Кіта Іккі китайський період його діяльності потребує спеціального розгляду. Щоб краще зрозуміти розвиток поглядів Кіта в цей період, необхідно докладно проаналізувати не лише ідеї чи хід подій, а й ширший контекст, у якому відбувався розвиток поглядів мислителя. Це і є головна мета нашого дослідження. Життя Кіта в зазначений період поділяється на чотири частини: (1) співпраця з китайськими політичними емігрантами в Токіо (1906–1911 рр.); (2) перше перебування в Китаї та участь у Сінхайській революції (1911–1913 рр.); (3) вимушене повернення до Японії (1913–1916 рр.); (4) друге перебування в Китаї (1916–1919 рр.). Цим і обумовлена структура нашої статті.

I. 1906–1911 рр.

Любов до китайської культури розвинулася в Кіта Іккі, як і в багатьох його сучасників, з дитинства. Вона виросла із захоплення конфуціанською класикою, яку Кіта вивчав у приватній школі Вакабаясі Ген’екі (若林玄益, 1841–1895) [Фудзіта 2013, 51]. Проте це була любов до уявної країни стародавніх мудреців та поетів; сучасного йому реального Китаю Кіта не знав. Знайомство з ним розпочалося 1906 року, коли молодий мислитель вступив до двох організацій, що ставили за мету організацію революції в Китаї.

Першою з них було Товариство революційної критики (*Какумей хьоронся* 革命評論社), членами якого були Міядзакі Тотен (宮崎滔天, 1871–1922), Вада Сабуро (和田三郎, 1872–1926), Іке Кьокіці (池亨吉, 1873–1954)², Каяно Нагатомото (萱野長知, 1873–1947), Кійофудзі Косіціро (清藤幸七郎, 1872–1931) та ін. [Wilson 1969, 45–46; Фудзімото 2000, 139]. Більшість із них на той час уже були в Китаї, добре знали цю країну і брали участь у боротьбі китайців проти правлячої маньчжурської династії. Наприклад, Міядзакі Тотен ще 1897 р. їздив до Китаю досліджувати таємні товариства, познайомився із Сунь Ятсеном, наступного року знову відвідав Середню імперію, щоб допомогти реформатору Кан Ювею втекти від переслідувань [Kleeman 2012, 51]. Кійофудзі Косіціро разом із Міядзакі Тотеном супроводжував 1900 р. Сунь Ятсена до Кантона для таємних перемовин із китайськими посадовцями [Schiffrin 1968, 182]. Іке Кьокіці був приватним секретарем Сунь Ятсена.

Таких людей називали “континентальними ронінами” (*тайріку ронін* 大陸浪人) або “китайськими ронінами” (*сіна ронін* 支那浪人)³. Це були пасіонарії, що шукали в Китаї чи то інших країнах Азії можливості для застосування своїх сил, реалізації своїх ідей та проектів. Серед “континентальних ронінів” були особи різного ґатунку – романтики і прагматичні ділки, революціонери і розвідники, державники й авантюристи. У західній науковій та науково-популярній літературі “континентальних ронінів” часто назагал характеризують як добровільних агентів на службі японського імперіалізму [Japan at War 2013, 61–63]. Така характеристика, на наш погляд, є однобічною. Наприклад, Міядзакі Тотен, якого можна вважати парадигматичним представником зазначеного типу, усе життя був переконаним супротивником будь-якого імперіалізму, у тому числі і японського [Kleeman 2012, 62].

“Континентальні роніни” були прихильниками ідеї паназіатизму – солідарності країн Азії для опору колоніальній експансії Заходу. У ранній період розвитку паназіатизму (1877–1900 рр.) переважало прагнення будувати цю солідарність на засадах рівності, натомість пізніше посилилася тенденція розглядати Японію як майбутнього азійського лідера і навіть визнавати за нею право експансії на континент (докладніше ми писали про це раніше: [Капранов 2017, 156–172]). Йосікава Юкіє виділяє в цей період три головні групи паназіатистів: “співчутливих” (Compassionates), які прагнули безкорисливо підтримувати боротьбу народів Азії за незалежність; “співчутливих імперіалістів” (Imperialistic Compassionates), які виступали проти західного колоніалізму, але виправдовували японську експансію; та “космополітів” (Cosmopolitans), які шукали рівноваги у стосунках між Заходом і Сходом. Пізніше виникла й четверта – “революціонерів”, які критикували японський імперіалізм і закликали до радикальних змін у самій Японії (одним з її засновників став Кіта Іккі) [Yoshikawa 2009, 14–15]. Міядзакі та інші члени Товариства революційної критики належали до першої групи.

Паназіатизм зародився всередині Руху за свободу та права народу (*Дзію мінкен ундо* 自由民権運動), котрий виник 1873 р. навколо ідеї створення парламенту і проіснував до її втілення в 1890 р. Він об’єднав у своїх лавах широкі кола незадоволених владою верств – від самураїв до селян і дрібних підприємців [Михайлова 1990, 160–163]. Єдиної, систематизованої ідеології в руху не було, проте серед його прибічників були популярні ідеї Дж. С. Міла⁴, Ж.-Ж. Руссо, Г. Спенсера та ін. З Рухом за свободу та права народу були тісно пов’язані деякі члени Товариства революційної критики – наприклад, Вада Сабуро був секретарем Ітагакі Тайсуке (板垣退助, 1837–1919), одного з лідерів руху. Варто зазначити, що активістами цього руху були батько й дядько Кіта Іккі [Хагіхара 2001, 75], а також його вчитель-китаїст Вакабаясі Ген’екі [Вакабаясі... 2011].

Міядзакі разом з однодумцями видавали часопис “Какумей хьорон” (革命評論, “Революційна критика”)⁵. Про спрямованість видання можна скласти уяву вже зі змісту його першого числа: Вада Сабуро – “Загальний стан європейської революції” (*Осю какумей-но тайсей* 欧州革命の大勢), Кійофудзі Косіціро – “Заколоти в Китаї” (*Сіна-но бодо* 支那の暴動), Каяно Нагатомото – “За негайну революцію в Росії та Китаї” (*Росін-но какумей ва кюсоку наре* 露清の革命は急速なれ), Іке Кьокіці – “Постать людини високої мети” (*Сісі-но фукоцу* 志士の風骨) тощо [Фудзімото 2000, 139–140]. Остання стаття знайомила читачів із життям і творчістю Бакуніна⁶. Каяно Нагатомото згодом пояснював, що мета видання – допомогти революціям у Китаї та Росії, двох найбільших автократичних державах світу, які заважають прогресу цивілізації. У номері 10 (за 25 березня 1907 р.)⁷ було зазначено: “Наша мета – це просто природна свобода для наших братів в усьому світі” [Crump 1980, 264]. Фудзімото Сінго зазначає, проте, що як у цьому, так і в наступних номерах видання майже не торкалося внутрішніх проблем Японії [Фудзімото 2000, 140].

Коли 5 вересня 1906 р. вийшов перший номер часопису, Міядзакі надіслав його Кіта, а в листопаді послав також запрошення до співробітництва. Кіта тоді мешкав у дешевому пансіоні неподалік від Університету Васеда. Часопис зацікавив його, і 3 листопада він завітав до Товариства революційної критики [Фудзімото 2000, 139–140]. Згідно з Дж. Вілсоном, Кіта Іккі отримав запрошення від товариства у вересні, але не зміг піти, бо був хворий, і попросив завітати туди свого брата Рейкіці [Wilson 1969, 45]. Так чи інакше, Кіта Іккі вступив до товариства в листопаді 1906 р. [Фудзіта 2013, 51]. До такого кроку його спонукала, безперечно, фрустрація через заборону першої книги і неможливість реалізувати викладені в ній ідеї реформ японського політичного устрою. Крім того, Кіта ще у статтях, присвячених питанню війни з Росією (1903 р.), виявляв паназійські настрої, зокрема закликав захистити Китай від російської експансії [Хагіхара 2001, 81–96; Чжао 2006, 31–32]. Із

членами товариства його також єдиною спільною ідейною основою (спадщина Руху за свободу та права народу) і любов до китайської культури.

Другою організацією, до якої вступив Кіта Іккі 1906 р., був Китайський об'єднаний революційний союз (*Чжунго гемін тунменхуей* 中国革命同盟会, пізніше – Китайський об'єднаний союз – *Чжунго тунменхуей* 中国同盟会, скорочено *Тунменхуей*). Він був заснований 20 серпня 1905 р. в Токіо китайськими революціонерами, що ставили за мету повалення правлячої маньчжурської династії Цін і встановлення республіки. Значну допомогу у створенні організації надали японські паназіатисти, насамперед Міядзакі [Schiffrin 1968, 356, 358, 361–362]. Очолював Тунменхуей Сунь Ятсен. Ядро організації склали Хуан Сін (黃興, 1874–1916), Сун Цзяожень (宋教仁, 1881–1913), Чжан Бінлінь (章炳麟, 1868 – 1936), Тань Женьфен (譚人鳳, 1860–1920), Чжан Цзі (張繼, 1882–1947) та ін. Через рік після заснування в її лавах було вже близько тисячі членів, переважно студентів, які навчалися в Японії [Schiffrin 1968, 362].

Кіта вступив до Об'єднаного союзу у грудні [Фудзіта 2013, 51]. 2 грудня в залі Кінкікан у Токіо, у районі Канда, відбувся мітинг з нагоди річниці журналу “Міньбао” (民報, “Народний вісник”). Кіта був одним із небагатьох японців, які виступали перед китайськими студентами [Wilson 1969, 46]. Запис у щоденнику Сун Цзяожень свідчить, що там, крім Кіта, виступали Іке Кьокіці, Каяно Нагатомото та Міядзакі Тотен [Фудзімото 2000, 139]. У своїй промові Кіта, зокрема, сказав: “Я бажаю тільки всесвітньої революції, тому спочатку треба сподіватися на Китай” (цит. за: [Хагіхара 2003, 33–34]).

Тунменхуей не був монолітною організацією – він поділявся на фракції, кожна з яких складалася з представників певного регіону і мала власні інтереси й погляди на революцію. У Кіта склалися добрі стосунки з представниками фракції “Союз оновлення Китаю” (*Хуасінхуей* 華興会), що об'єднувала вихідців із провінції Хунань у Центральному Китаї, – Сун Цзяожень, Хуан Сіном, Чжан Цзі, Тань Женьфеном, а також з уродженцем провінції Чжецзян Чжан Бінлінем, лідером фракції “Союз відновлення” (*Гуанфухуей* 光復会). Обидві фракції протистояли Сунь Ятсенові та його землякам з південної провінції Гуандун, об'єднаним у “Союз відродження Китаю” (*Сінчжунхуей* 興中会). Варте уваги, що Сун Цзяожень і Чжан Цзі навчалися в Університеті Васеда, як і сам Кіта з його братом [Wilson 1969, 48; Scalapino, Yu 1961, 24]. Можливо, це обумовило дружні стосунки між ними і Кіта.

У лютому 1907 р. в лавах Тунменхуею вибухнув скандал: Чжан Бінлінь та Чжан Цзі звинуватили Сунь Ятсена у привласненні значної частини грошей, наданих японським Міністерством закордонних справ та бізнесменом-японцем на допомогу революції. Кіта став на бік своїх приятелів [Wilson 1969, 48]. Восени 1907 р. Чжан Бінлінь та Чжан Цзі з групою прихильників започаткували рух за усунення Сунь Ятсена з посади лідера. У жовтні вони видали маніфест, у якому звинувачували Суня в самочинному присвоєнні собі звання провідника руху, в авантюризмі, що призводив до безглузких людських жертв, та у привласненні коштів [Scalapino, Yu 1961, 20]. Однак досягти мети їм не вдалося.

Товариство революційної критики, проте, цікавив не тільки Китай – як було вже зазначено, воно ставило за мету допомогу революції також у Російській імперії. Від початку воно встановлювало зв'язки з російськими революціонерами, яких доля заносила до Японії, – з народницькою організацією “Воля”, що базувалася в Нагасакі, до якої належав М. К. Судзіловський (Ніколас Русель, 1850–1930); з учасником замаху на Олександра III етнографом Броніславом Пілсудським (1866–1915), братом Юзефа Пілсудського; а також із керівником бойової організації Партії соціалістів-революціонерів Григорієм Гершуні (1870–1908) [Crump 1980, 260–265]. Окремі номери часопису “Какумей хьорон” потрапляли до Росії й викликали там зацікавлення. Про це свідчить опублікований у номері 9 (за 25 лютого 1907 р.) лист від

В. Г. Черткова (1854–1936), секретаря Толстого, де сказано, що великий письменник читав “Какумей хьорон” і вбачає схожість його ідей зі своїми⁸. На додачу Чертков надіслав статтю Толстого “Про значення російської революції” [Ступр 1980, 277].

Б. Пілсудський був у Японії із січня по серпень 1906 р. і тоді зустрічався з Міядзакі Тотеном [Іноуе 2004, 95, 99–100]; отже, це було ще до вступу Кіта до товариства. Гершуні приїхав до Японії в листопаді 1906 р., і вже 15 числа цього ж місяця відбулася його зустріч із Товариством революційної критики та Сунь Ятсеном, під час якої есер-бойовик ділився досвідом, розповідав про тактику терору. Звіт про цю зустріч, світлину російського гостя та інші матеріали про нього було опубліковано в номері 6 (за 25 листопада 1906 р.) та номері 8 (за 25 січня 1907 р.) часопису “Какумей хьорон”. Звіт завершувався висновком: «Отож ми бачимо, що бомба – єдина відповідь тиранічній владі. Бомба значить просто “зустріч смерті зі смертю”. Це законний захист проти тиранічної влади. Якби ми жили в Росії, ми б, як Гершуні, полишили б літеплу Соціал-демократичну партію й приєдналися б до соціалістів-революціонерів» [Ступр 1980, 266–269]. Кіта Іккі брав активну участь у виданні “Какумей хьорон” [Клеман 2012, 62]. Невідомо, чи був він присутній на зустрічі з Гершуні, але, напевне, брав участь у підготовці до друку згаданих матеріалів, а якщо й ні, то ознайомився з ними після публікації.

Росія була у фокусі інтересів іще однієї організації, з якою був пов’язаний Кіта, – Амурського товариства (*Кокурюкай* 黒龍会)⁹. Воно було створене 1901 р. й мало на меті боротьбу з російською експансією у Східній Азії. Лідером товариства був Уціда Рьохей (内田良平, 1873–1937), який добре володів російською мовою, кілька років прожив у Владивостоку й здійснив подорож через Сибір до Санкт-Петербурга. Серед членів-засновників були колишні провідні діячі Руху за свободу та права народу і Ліберальної партії – Накае Цьомін (中江兆民, 1847–1901), Ої Кентаро (大井憲太郎, 1843–1922), Інукаї Цуйосі (犬養毅, 1855–1932) та ін. [Saaler 2011, 121]. Амурське товариство часто характеризують як ультра націоналістичне, експансіоністське, називають “авангардом японського імперіалізму”. Проте Танака Такеюкі доводить, що така думка є упередженою і не відповідає дійсності [Танака 2012, 390–392].

Уціда, розглядаючи Російську імперію як ворога Японії, нещадно критикуючи царат, до російського народу (і слов’ян загалом) ставився прихильно і ще в 1901 р. писав, що він та його товариші готові “віддати свої сорочки” для допомоги російським революціонерам [Танака 2012, 403]. Допомігав Уціда і Сунь Ятсену, зокрема супроводжував його (разом із Міядзакі та Кійофудзі) в поїзді до Гонконгу та Сінгапуру [Schiffirin 1968, 181–182]. Амурське товариство брало активну участь у створенні Тунменхуею [Schiffirin 1968, 358; Фудзімото 2000, 139]. Як бачимо, воно тісно співпрацювало з Товариством революційної критики.

Дослідники не вказують дати вступу Кіта Іккі до Амурського товариства. Вони лише зазначають, що це сталося після вступу до Товариства революційної критики та Тунменхуею, коли Кіта познайомився з Уцідою [Wilson 1969, 46; Фудзімото 2000, 139]. Повноправним членом Амурського товариства Кіта не був – він мав лише статус почесного члена (“гостя”, *кякубун* 客分) [Wilson 1969, 49].

“Російський слід” помітний у статті Кіта Іккі “Самогубство та атентат” (*Дзісацу то ансацу* 自殺と暗殺), опублікованій у 6-му номері “Какумей хьорон” за 10 листопада 1906 р. під псевдонімом Гайдзю (外柔) [Osedo 1973, 13–14, 56; Фудзімото 2000, 140–141]. У ній Кіта згадує інтелектуалів-“бунтівників” Ніцше, Толстого, Горького, Тургенєва, Кропоткіна, Бакуніна – як бачимо, переважно росіян. Статтю написано в іронічному тоні. Кіта починає її з риторичного питання: “Я дивлюся на низку самогубств, скоєних через душевні муки, і страх мене бере – чи не передвістя це атентатів?” Здавалося б, пише він, у країні, де одвічно править безперервна імператорська династія і є незрівнянний державний лад, підданам залишилися тільки відданість

монарху та любов до батьківщини. Звідки ж тоді “душевні муки”, що доводять до самогубств? Їх не знає рабська душа, “брудна від земних поклонів”, якій невідомо, що таке особистість. “Ці душевні муки... є революційною війною в серці, де зріє заколот”, – дає відповідь Гайдзю. І закінчує знову риторично: “Гай-гай! Хто ж може бути певен, що змучений душею самогубця не перетвориться раптом на революційного атентатника?” (цит. за: [Фудзімото 2000, 140–141]).

Поява у статті імен Кропоткіна та Бакуніна не випадкова. Це був час, коли японські радикально налаштовані інтелектуали захопилися анархізмом (свідченням чого є згаданий вище нарис про Бакуніна в “Какумей хьорон”). У пропаганді цих ідей у Японії чільну роль відіграв давній приятель Кіта – Котоку Сюсуй (幸徳秋水, 1871–1911). Він зацікавився ними у в’язниці в лютому – липні 1905 р. [Crump 1980, 223]. У листопаді 1905 р. – червні 1906 р. Котоку їздив до США, звідки повернувся вже переконаним анархістом [Crump 1980, 224–225]. Він навіть листувався з Кропоткіним [Crump 1980, 273–274, 284].

З другого боку, Котоку також цікавився китайським революційним рухом [Фудзімото 2000, 138]. Кіта Іккі познайомив зі своїм товаришем Чжан Бінліня та Чжан Цзі [Wilson 1969, 48; Фудзімото 2000, 139]. У колі знайомих Кіта був і Лю Шіпей (劉師培, 1884–1919), автор трактату, у якому намагався довести близькість ідей Ж.-Ж. Руссо та конфуціанської традиції. Навесні 1907 р. Лю приїхав до Токіо, де познайомився з Кіта та Котоку. У червні того ж року Лю почав видавати анархістський часопис та разом із Чжан Цзі заснував Товариство вивчення соціалізму [Wang 1998, 160]. Перше засідання цього товариства відбулося в серпні 1907 р.; Лю на ньому доводив близькість анархізму до даосизму та навіть конфуціанства [Scalarpino, Yu 1961, 23–25].

Проте врешті усі троє відійшли від ідей анархізму. Чжан Бінлінь, знавець китайської класики, людина доволі консервативних поглядів, цікавився цим вченням лише епізодично. Лю Шіпей вже 1908 р. розчарувався в революційному русі й став конфуціанцем-монархістом, повернувся до Китаю й пішов на службу маньчжурській династії. Найдовше анархістом залишався Чжан Цзі, проте й він, врешті-решт, став один із провідних діячів Гоміньдану, був навіть депутатом парламенту [Wang 1998, 161–162; Scalarpino, Yu 1961, 26–27, 33].

Наведені факти переконливо свідчать про цікавість (а можливо, й захоплення) Кіта Іккі в цей час до анархізму. Наскільки вона була серйозною – сказати складно. Ван Сяолін зараховує його до анархістів [Wang 1998, 160]. Навряд чи це слушно: праці Кіта доводять, що головний напрям його думки завжди був державницьким. Проте і деякий, нехай короткочасний, вплив анархізму неможливо заперечувати.

1908 р. Кіта Іккі змінив помешкання: він оселився за рекомендацією Каяно Нагатома у відставного чиновника Тайванського генерал-губернаторства Куросави Дзіро (黒沢次郎), палкого патріота [Фудзіта 2013, 51]. Того ж року, як пише Номура Коїці, Кіта зробив спробу поїхати до Китаю для участі в революційній боротьбі, але зазнає невдачі: у Кобе його затримали детективи [Nomura 1966, 244]¹⁰. У Тунменхуеї тим часом посилювалися дебати щодо місця, з якого слід почати революцію. Кожен виступав за свою “малу батьківщину”: Сунь Ятсен – за Гуандун, Сун Цзяожень – за Центральний Китай. Врешті 1910 р. Сун Цзяожень і Тань Женьфен вирішили діяти самостійно і рушили до Шанхая, щоб звідти готувати повстання у провінціях Хубей та Хунань [Wilson 1969, 48–49]. На урочистих проводах Уціда пообіцяв їм допомогу [Фудзімото 2000, 137–138].

Водночас у Японії сталася важлива подія, що торкнулася й Кіта Іккі, – “інцидент державної зради” (*Тайтяку дзікен* 大逆事件). 25 травня 1910 р. були заарештовані троє анархістів. Наступні кілька тижнів поліція провела арешти по всій країні, затримуючи сотні підозрюваних. Врешті, після слідства і суду, 18 січня 1911 р. 24 активісти соціалістичного руху за звинуваченням у підготовці замаху на життя

імператора отримали смертний вирок. Одинадцять з них, у тому числі Котоку Сюсуя, було страчено, решті вирок було змінено на довічне ув'язнення [Crump 1980, 375]. Невідомо, чи був Котоку учасником змови, хоча схоже, що він про неї знав [Crump 1980, 376–380]. Однак він був проти вбивства імператора [Crump 1980, 373].

Під час облав Кіта Іккі також затримали, оскільки його ім'я було в записнику Котоку, проте незабаром відпустили, з'ясувавши, що Кіта цілковито занурений у китайські справи і не становить небезпеки для японської влади [Фудзімото 2000, 139; Фудзіта 2013, 51]. Щоправда, Окура Сейіці (大蔵栄一, 1903–1979)¹¹ у своїх спогадах свідчить, що Кіта ці події інтерпретував інакше: “Мене включили до групи засуджених на смерть. Проте імператор Мейдзі... не дозволив” (цит. за: [Szpilman 2002, 470]). Однак навряд чи таку версію варто сприймати всерйоз. “Інцидент державної зради” продемонстрував, що влада толерантно ставиться до підготовки революції в будь-якій іншій країні, але буде рішуче спиняти тих, хто зазіхає на державний лад Японії.

II. 1911–1913 рр.

10 жовтня 1911 р. спалахнуло повстання в Учані в провінції Хубей, а наступного дня було створено революційний уряд, який закликав усіх китайців до повстання проти маньчжурської династії. Через тиждень, 17 жовтня, Сун Цзяожень відправив телеграму Уціді Рьохею: “Щоб визнати революційну армію за організацію, яка воює, прошу всієї можливої допомоги представників належних інстанцій Вашої країни”. Уцїда негайно відправив до Китаю Кіта Іккі та Кійофудзі Косіціро; Міядзакі та Каяно також вирушили туди [Фудзімото 2000, 137–138]. 26 жовтня Кіта виїхав до Шанхая як спеціальний кореспондент часопису “Дзідзі гекаан” (時事月函, “Місячник поточних подій”), який видавало Амурське товариство [Фудзімото 2000, 138; Фудзіта 2013, 51].

Деякі дослідники припускають, що Кіта поїхав до Китаю, щоб уникнути переслідувань через свої зв'язки з Котоку (наприклад: [Игнатович, Светлов 1989, 159]). Однак, як слушно зауважує К. Шпільман, це мало ймовірно – часу, що пройшов від “Інциденту державної зради” до від'їзду Кіта, було досить, щоб його заарештувати [Szpilman 2002, 470].

Щодо діяльності Кіта в Китаї дослідники зазвичай обмежуються загальними фразами. Відомо, що він брав участь у Сінхайській революції як відданий соратник Сун Цзяоженя (наприклад: [Nomura 1966, 236; Wilson 1969, 50]), проте Кубота Бундзі піддає цю участь сумніву [Szpilman 2002, 470]. Д. Орбах вважає, що реальна роль Кіта в тих подіях була “в найкращому разі, маргінальною” [Orbach 2011, 348]. За К. Шпільманом, Кіта поступово відійшов від революційної діяльності [Szpilman 2002, 470–471]. Дж. Вілсон пише, що під час перебування в Китаї Кіта почав критично ставитися до Амурського товариства й особисто Уцїди, розірвав з ними стосунки і почав діяти самостійно [Wilson 1969, 49–50].

Важливим джерелом є депеші Кіта Іккі, надіслані з Китаю. Найціннішими, на думку Фудзімото Сінго, є 13 телеграм до Амурського товариства, датовані періодом з 1-го по 18 листопада 1911 р., де висвітлено революційні події в Шанхаї та Нанкіні. У рамках цієї статті ми не можемо докладно на них зупинитися (детальніше див.: [Фудзімото 2000, 141–142]). Збереглися три телеграми від Кіта, датовані лютиμβерезнем 1912 р., адресатом яких є Аріга Бунхаціро (有賀文八郎, 1868–1946) – японський паназіатист, який, прийнявши в Індії іслам, узяв собі ім'я Ахмад (япон. Амадо 阿馬土) та активно пропагував іслам у Японії¹². У цих телеграмах Кіта критикує дії Сунь Ятсена та Хуан Сіна, але ще суворіше – японську політику щодо Китаю. Телеграми 7 березня 1912 р. було переслано поштою голові верхньої палати парламенту князю Токугаві Іесато (徳川家達, 1863–1940) [Шпільман 2005, 1].

Аріга в листопаді-грудні 1911 р. їздив до Китаю, щоби передати значну суму грошей на допомогу китайській революції. Там він зустрівся із Сун Цзяоженем та Кіта Іккі, який виконував обов'язки його секретаря. Звіт про зустріч Аріга виклав у листі від 3 грудня до Коно Хіронаки¹³, у якому характеризував Кіта як молодого й недосвідченого, але здібного й обізнаного чоловіка, який користується довірою Сун Цзяоженя й може забезпечити зв'язок між ним та Коно [Шпільман 2005, 4–5]. Зауважимо, що, хоча К. Шпільман і твердить, що Кіта надсилав детальні депеші про події тим, хто за них платив [Szpilman 2002, 470–471], у цьому випадку він визнає, що про платню не йшлося [Шпільман 2005, 6].

Стосунки Кіта Іккі із Сун Цзяоженем заслуговують на особливу увагу. У своїй книзі “Неофіційна історія китайської революції” Кіта виступає як палкий прихильник Суна. “Його (Сун Цзяоженя. – С. К.) справжня цінність... була не у винахідливості, вченості чи полемічних статтях, а в послідовному, твердому й щирому патріотизмі”, – пише Кіта (цит. за: [Orbach 2011, 351]). Він суворо критикує Сунь Ятсена за некритичне копіювання іноземних моделей і покладання на західну допомогу та протиставляє йому Сун Цзяоженя як справжнього китайського націоналіста. Дослідники по-різному оцінюють таку характеристику. Номура, наприклад, з нею погоджується – на його думку, у фракції Тунменхуею, очолюваній Сун Цзяоженем і Хуа Сіном, був “найсильніше репрезентований націоналізм ханьської раси” [Nomura 1966, 236]. Вілсон, проте, звертає увагу, що погляд Кіта суперечить загальноприйнятій оцінці в західній науковій літературі [Wilson 1969].

Справді, Сун Цзяоженя характеризують як прихильника західної демократії, британського парламентаризму, шанувальника Джефферсона і Медісона [Price 1990, 234–245; Tomaszewski 2013]. Дж. Фенбі [Fenby 2013] протиставляє “прагматичного та самовпевненого” Сун Цзяоженя “теоретику та мрійнику” Сунь Ятсену. За В. Томашевським, Сун Цзяожень був прихильником парламентської республіки з президентом як символічним очільником держави, натомість Сунь Ятсен – прихильником сильної президентської влади [Tomaszewski 2013]. Дж. Вілсон вважає, що обидва китайські революціонери були і націоналістами, і республіканцями, тобто прибічниками західної демократичної моделі, але Сунь Ятсен мав більше контактів у західному світі й більше досвіду спілкування, аніж Сун Цзяожень [Wilson 1969, 51–52]. Д. Орбах категорично заявляє, що характеристика, дана Кіта Іккі, майже нічого не дає для розуміння Суна як історичної постаті: “Є певна іронія в тому, що такий китайський революційний лідер, як Сун Цзяожень, певне найбільш демократичний і ліберальний з усіх своїх соратників, асоціювався в уяві Кіта з необмеженою кривавою диктатурою” [Orbach 2011, 351].

К. Шпільман взагалі піддає дружбу Кіта із Сун Цзяоженем сумніву. Він звертає увагу, що Сун у своєму щоденнику згадує Кіта лише побіжно, що суперечить повідомленням останнього в “Неофіційній історії” [Szpilman 2002, 471]. Проте, як зазначає Дж. Вілсон, щоденник Сун Цзяоженя обривається у квітні 1907 р., через п'ять місяців після вступу Кіта до Тунменхуею, тому ми не знаємо, наскільки добре вони були знайомі та що Сун думав про Кіта [Wilson 1969, 181]. Хуан Цзицзін вважає, що увага дослідників до стосунків Кіта із Сунь Цзяоженем є надмірною; насправді не менш важливими є зв'язки японського мислителя з іншими китайськими революціонерами, зокрема Тань Женьфеном та Чжан Цюнем (張群; 1889–1990) [Sato 2005, 132].

Після перемоги революції Сун Цзяожень став конкурентом Сунь Ятсена в боротьбі за посаду президента [Tomaszewski 2013]. Проте, коли 1 січня 1912 р. було проголошено Китайську Республіку, президентом, як відомо, став таки Сунь Ятсен; згодом він, однак, поступився Юань Шікаю. З ініціативи Сун Цзяоженя і завдяки його зусиллям у серпні 1912 р. на базі Тунменхуею була створена політична партія Гоміндан [Dillon 2010, 149]. Генеральним секретарем Гоміндану, щоправда

номінально, став Сунь Ятсен, але реальним лідером був Сун Цзяожен [Фудзіта 2013, 51; Wilson 1969, 51]. Він розробив програму, орієнтовану на більшість виборців, тобто на середній клас, завдяки чому його партія перемогла на виборах у грудні 1912-го та січні 1913 р. [Fenby 2013]. Після перемоги Сун Цзяожен розпочав боротьбу за те, щоб кабінет був створений його партією, і претендував відповідно на місце прем'єра [Dillon 2010, 150–151]. Як лідер опозиції, Сун почав критикувати політику Юань Шікая; той пробував підкупити опонента, але марно [Tomaszewski 2013; Wilson 1969, 51]. 20 березня 1913 р. на залізничній платформі в Шанхаї на Сун Цзяоженя стався замах, він був смертельно поранений і 22 березня помер. Польський дослідник В. Томашевський називає цю подію “непоправною втратою”. Він пише: “Смерть Сун Цзяоженя – поворотний момент в історії Китаю. Держава стала не парламентською республікою, а диктатурою” [Tomaszewski 2013]. Дж. Фенбі називає діяльність Сун Цзяоженя перед смертю “найяскравішим проблеском демократії” в історії Китаю [Fenby 2013].

Суд встановив, що замовниками вбивства були прем'єр-міністр Чжао Бінцзюнь (趙秉鈞, 1859–1914) і президент Юань Шікай. Кіта Іккі, однак, цьому не повірив; він вважав, що до загибелі спричинилася внутрішня боротьба в Гоміньдані, натякав, що до справи, можливо, причетний Сунь Ятсен, і намагався переконати членів партії у своїй правоті. Ця активність стурбувала японське консульство в Шанхаї, і 8 квітня консул наказав Кіта залишити Китай на три роки. На думку Дж. Вілсона, причина полягала в тому, що японський уряд бажав стабільності в Китаї; можливо також, що це було зроблено на прохання Юань Шікая [Wilson 1969, 51–52]. Останнє припущення, однак, нам видається малоімовірним.

До Японії Кіта Іккі повернувся не один, а з дружиною Судзуко (すず子)¹⁴, у дівоцтві Мабуці Ясу (間淵ヤス), дочкою контрактора з Нагасакі, з якою зустрівся у грудні 1911 р. в Шанхаї [Nomura 1966, 244; Wilson 1969, 52; Фудзіта 2013, 51].

III. 1913–1916 рр.

По поверненні до Японії Кіта Іккі та Судзуко оселилися в Токіо, в районі Аояма (їхній шлюб, утім, був остаточно оформлений лише 1916 р., коли Судзуко була внесена до родинного списку [Фудзіта 2013, 51]). Кіта став ще більшим синофілом, ніж раніше, зокрема вдягався лише на китайський штиб [Wilson 1969, 53]. За Дж. Вілсоном, тоді ж він узяв собі нове ім'я Іккі (一輝, дослівно “один виблиск”), яке разом із прізвищем виглядало цілком по-китайськи: 北一輝 (кит. *Бей Іхуей*). Японські дослідники, проте, вказують, що цей псевдонім Кіта почав використовувати трохи пізніше – з 1916 р. [Хагіхара 2001, 75; Фудзіта 2013, 51]. Отже, досвід життя в сучасному йому Китаї, що переживав занепад, не викликав розчарування в китайській культурі. Важливо також, що по поверненні Кіта відновив стосунки зі старими товаришами-соціалістами – Катаямою Сенном (片山潜, 1859–1933), Сакаї Тосікіко (堺利彦, 1870–1933) та Осугі Сакае (大杉栄, 1885–1923) [Wilson 1969, 53]. Це свідчить про те, що він продовжував вважати їхні погляди близькими своїм.

Тим часом у Китаї в липні 1913 р. розпочалася так звана “друга революція”, спричинена вбивством Сун Цзяоженя. У вересні вона зазнала поразки, після чого багато її учасників емігрувало до Японії, у тому числі Тань Женьфен і Фань Хунсянь (范鴻仙, 1882–1914)¹⁵ [Фудзіта 2013, 51]. Кіта приймав емігрантів у Токіо [Nomura 1966, 240]. Коли прем'єр-міністром у квітні 1914 р. став Окума Сігенобу (大隈重信, 1838–1922), Кіта представив йому свої погляди на політику щодо Китаю, намагаючись переконати підтримати революційні сили [Nomura 1966, 244]. Проте в серпні Японія вступила в Першу світову війну на боці Антанти, і її війська захопили німецьку військово-морську базу Ціндао, орендовану в Китаю. А в січні 1915 р. Окума висунув Юань Шікаю “21 вимогу” – фактично програму підкорення Китаю, яка викликала обурення в Кіта. Він організував зустріч Тань Женьфена з

Окумою, щоб той зміг почути думку китайських революціонерів [Wilson 1969, 54]. У листопаді він написав працю “Китайська революційна партія і революційний Китай” (*Сіна какумейто ойобі какумей-но Сіна, 支那革命党及革命之支那*), щоб ознайомити Окуму та міністра закордонних справ Ісії Кікудзіро (石井菊次郎, 1866–1945) з обставинами китайської революції; посередником між Кіта й урядовцями виступив Яно Рюкей (矢野龍溪, 1851–1931)¹⁶ [Фудзіта 2013, 51]. Та всі ці заходи виявилися марними.

Кіта, проте, не полишав надії. Він допрацював книгу, значно доповнив її¹⁷. У новій версії книга мала назву “Революційний Китай і зовнішньополітичні революції” (*Какумей-но Сіна ойобі тайко какумей 革命の支那及び外交革命*), та побачила світ вона лише 1921 р. як “Неофіційна історія китайської революції” (*Сіна какумей тайсі 支那革命外史*) [Кіта 1938]¹⁸. Хуан Цзицзін доводить, що ця книга значною мірою зазнала впливу Тань Женьфена, зокрема його автобіографії [Sato 2005, 132–133]. У вступі зазначено, що книгу написано не лише заради японських національних інтересів, а також щоб виразити симпатію китайським товаришам та сприяти кращому майбутньому обох країн. Книга була адресована японським високопосадовцям і військовим командного складу. Кіта сподівався переконати їх, що національні інтереси вимагають докорінних змін у політиці щодо Китаю. “Неофіційна історія” містить звіт про події китайської революції, описує стосунки між її лідерами, роль японських “континентальних ронінів” тощо. Як зауважує Д. Орбах, це “безцінне джерело, хоча й дуже тенденційне” [Orbach 2011, 349]. Кіта суворо критикує, з одного боку, Сунь Ятсена, з другого – японську політику в Китаї, зокрема альянс Японії з Англією.

“Неофіційна історія” свідчить про важливі зміни у світогляді Кіта Іккі. Насамперед він остаточно відмовляється від ідеї мирних, хоча й революційних за характером перетворень (яку обґрунтовував у першій своїй книзі) на користь революційного насильства. Практично, однак, він уже зробив цей вибір раніше, коли приєднався до революційного Тунменхуею, а не до реформістів на чолі з Лян Цічао, що мали в Японії свою організацію. По-друге, змінюється ставлення Кіта до конфуціанства, яким він захопився ще в дитинстві і яке високо оцінював у попередній книзі. У “Неофіційній історії” він називає конфуціанство “найгіршою з релігій”, оскільки вбачає в притаманній цьому вченню відразу до кровопролиття причину слабкості Китаю, якому потрібен герой, готовий до кривавої боротьби [Кіта 1938, 321]. Портрет, як зазначає Д. Орбах, у світогляді Кіта відбувається епістемологічна зміна, тобто зміна погляду на шлях отримання революційних знань: від просвітництва, відкритого для широкого загалу, до “гностичної” позиції – ствердження провідної ролі “революційного героя”, харизматичного лідера, здатного розуміти “волю Неба”, та невеликого кола відданих йому “посвячених” [Orbach 2011, 350–351]. Орбах вбачає тут вплив ідей Ніцїрена (日蓮, 1222–1282).

Із вченням цього великого буддійського діяча Кіта Іккі, імовірно, вперше познайомився ще в дитинстві, на рідному острові Садо, який є святим місцем для адептів ніцїренізму. Хоча родина Кіта належала до іншої буддійської школи, у його батька зберігався примірник “Лотосової сутри”¹⁹, який, за переказом, належав самому Ніцїрену (книга була отримана від настоятеля одного з місцевих храмів як сплата боргу). Стикався Кіта Іккі, ймовірно, з цим вченням і пізніше: у добу Мейдзі відбувався своєрідний ренесанс ніцїренізму, його вченням захоплювалися інтелектуали різних політичних поглядів. Зокрема, Котоку Сюсуй глибоко шанував Ніцїрена як сильну, героїчну особистість [Игнатович, Светлов 1989, 8–9].

Проте Кіта захопився ніцїренізмом лише по поверненні до Японії 1913 р., коли зустрів мандрівного проповідника Нагафуку (永福)²⁰. Поступово релігійність Кіта поглиблювалась, і з 1916 р.²¹ він почав щоденно декламувати “Лотосову сутру”, користуючись “Ніцїреновим” примірником, успадкованим від батька. З цієї книгою

Кіта не розлучався до самої смерті й заповів її перед стратою своєму синові [Wilson 1969, 58–60]. На думку Дж. Вілсона, Кіта вбачав певні паралелі між життям Ніцірена та своїм власним, зокрема розглядав загрозу з боку Заходу як аналог монгольської навали в XIII ст. [Wilson 1969, 61–62]. Свою книгу “Неофіційна історія китайської революції” Кіта називав “Тайсьо анкоку рон” (大正安国論), за аналогією з відомим трактатом Ніцірена “Ріссьо анкоку рон” (立正安国論, “Про запровадження праведності й спокою в країні”), використовуючи своєрідну гру слів: Тайсьо (大正) – назва періоду з 1912-го по 1926 р., у який написана книга; водночас дослівно ці ієрогліфи означають “Велика праведність”, тому “Тайсьо анкоку рон” можна вилучити і як “Про мир у країні в добу Тайсьо”, і як “Про велику праведність та мир у країні” [Wilson 1969, 57].

IV. 1916–1919 рр.

Коли добіг кінця трирічний термін заборони в’їзду до Китаю, Кіта Іккі знову вирушає до Шанхая (у січні 1916 р. [Фудзіта 2013, 51] або в середині 1916 р. [Wilson 1969, 62]). У Серединній державі саме розпочалася “третя революція”, відома також як “Війна на захист республіки”: у відповідь на спробу Юань Шікая проголосити себе імператором у грудні 1915 р. спалахнуло повстання в провінції Юннань, а в січні 1916 р. почався похід революційної армії на північ, до Юннані приєдналися інші провінції Півдня. Боротьба закінчилася перемогою республіканців після смерті Юань Шікая 6 червня 1916 р., проте Китай залишився розколотим. Через рік відбулася ще одна невдала спроба реставрації монархії, цього разу – династії Цін. 14 серпня 1917 р. Китай вступив у світову війну на боці Антанти (отже, як союзник Японії).

Що робив у цей буремний час Кіта Іккі – невідомо. Можна припустити, що він намагався поновити зв’язки зі своїми китайськими товаришами. В одного з них, Тан Женьфена, влітку 1918 р. сталася трагедія: загинув його син Тань Ерші (譚式式), залишивши сиротою 4-річного онука. Китайський революціонер попрохав Кіта усиновити хлопчика. Той погодився і дав прийомному синові ім’я Тайкі (大輝, “великий виблиск”). Кіта та Судзуко сподівалися, що хлопчик стане “мостом порозуміння” між Японією та Китаєм [Wilson 1969, 66].

Тим часом закінчилася Перша світова війна. На Паризькій мирній конференції японський уряд вимагав визнання своїх прав на колишні німецькі володіння в Цяочжоу. Як виявилось, це була одна із секретних умов “позики Нісіхари” – допомоги Японії пекінському уряду Дуань Ціжюя. Обурені китайські студенти відповіли масовою демонстрацією в Пекіні 4 травня 1919 року, що стала початком “Руху 4 травня”.

Кіта Іккі в той час мешкав у Шанхаї на другому поверсі маленької приватної лікарні, власником якої був його друг Нагата Мінору (長田実) [Wilson 1969, 63]. Там Кіта став свідком масових антияпонських демонстрацій та бойкоту японських товарів. У розпачі як від японської політики, так і від реакції китайців він 28 червня 1919 р. написав листа своєму знайомому, професору Університету Такусюку Міцукаві Каметаро (満川亀太郎, 1888–1936). Цей лист під заголовком “Оптимальне судження щодо Версальської конференції” (*Берусайю кайгі-ні тайсуру сайко ханкецу* ヴェルサイユ会議に対する最高判決) пізніше був включений як додаток до “Неофіційної історії китайської революції” [Кіта 1938, 421–435]. У ньому Кіта піддає нищівній критиці американського президента Вудро Вільсона, а також британський і японський імперіалізм.

Ймовірно, пережите наштовхнуло Кіта Іккі на ідеї нової книги [Hotta 2007, 64]. Її він написав у червні – серпні 1919 р., за сорок днів, під час яких тримав піст [Фудзіта 2013, 57]. Спочатку він назвав книгу “Нарис засад реорганізації держави” (*Кокка кайдзоан тенрі тайко* 国家改造案原理大綱, але 1923 р. вона вийшла під іншою назвою – “Нарис законопроекту реорганізації Японії” (日本改造法案大綱 *Нихон кайдзо хоан тайко*), під якою й відома нині). На початку книги Кіта висловив

свій жаль з приводу побаченого: “Навіть наш сусід Китай, який користувався нашим захистом із часів Російсько-японської війни, відплатив нам зневагою” [Кіта 1928, 1]. Щоб здійснити свій план, він закликає до революції, яку мають здійснити військові.

Міцукава, отримавши листа від Кіта, показав його відомому паназіатисту Окаві Сюмею (大川周明, 1886–1957). Вони обидва також ознайомилися з “Неофіційною історією китайської революції” [Wilson 1969, 96]. Внаслідок цього в серпні 1919 р. Окава поїхав до Шанхая, щоб переконати Кіта Іккі повернутися до Японії. По приїзді Окава одразу ж пішов до клініки Нагати і почав доводити Кіта, що Японія напередодні революції і перебуває в більшій небезпеці, ніж Китай [Wilson 1969, 98]. Кіта погодився і 23 серпня передав Окаві першу частину своєї нової книги (до сьомої глави), а решту по закінченні передав іншому паназіатисту з кола Окави – Іваті Фуміо (岩田富美夫, 1891–1943) [Фудзіта 2013, 51]. Наприкінці грудня 1919 р. Кіта разом з родиною повернувся до Японії, щоб втілити свій проєкт. На цьому китайській період у його житті закінчився.

Висновки

Проведене дослідження показує, що зміни у світогляді Кіта Іккі в період з листопада 1906 р. по грудень 1919 р. відбувалися в кілька етапів. Спочатку (1906–1911 рр.) його погляди різко радикалізувалися. Первинним поштовхом до цього було усвідомлення неможливості мирного, еволюційного шляху перетворень. Вхідження до кола “континентальних ронінів” і китайських політемігрантів надало діяльності Кіта нового спрямування – зовнішнього: через революцію в Китаї до світової революції. Знайомство з ідеями російських народників та есерів з їхньою тактикою терору посилювало переконання в необхідності революційного насильства. Проведений аналіз показує, що в цей період радикалізм Кіта сягає свого апогею, що знаходить вияв у зацікавленні анархізмом. На другому етапі досвід участі в Сінхайській революції (незалежно від ролі, яку Кіта відігравав у її подіях), поразка республіканських сил і трагічна загибель Сун Цзяоженя привели до переосмислення рушіїв революції, її стратегії і тактики: революція повинна мати глибоко національний характер, її мають очолити харизматичний провідник і віддана йому еліта, що для досягнення мети готова на рішучі дії, включно з кровопролиттям. Крім того, Кіта приходив до розуміння необхідності докорінних змін у японській політиці щодо Китаю, на що спрямовує свої зусилля в 1913–1916 рр. Водночас пережите спричинилося до глибокої духовної кризи, вихід з якої Кіта знайшов у релігії – вченні Ніцیرهна. Нарешті, друге перебування в Китаї (1916–1919 рр.) переконало в неможливості позитивних змін у цій країні без радикальних перетворень у самій Японії. Таким чином, відбулося перетворення досвіду революційної діяльності на інтелектуальний потенціал, сконцентрований у двох книгах, написаних у цей час.

Розглянутий матеріал змушує поставити під сумнів твердження про перехід Кіта від лівих до правих політичних сил. Щонайменше до 1916 р. Кіта підтримував стосунки як з китайськими лібералами, так і з японськими соціалістами. Більше того, Товариство революційної критики співпрацювало як з Уцідою, якого вважають типовим правим радикалом, так і з Котоку та російськими лівими радикалами, що доводить умовність такого поділу для тогочасної Японії. Так само потребує уточнення характеристика Кіта в зазначений період як націоналіста, оскільки звичному розумінню цього терміна суперечить принаймні синофільство мислителя й усиновлення ним хлопчика-китайця. Ці питання потребують подальшого вивчення.

¹ Ми використовуємо українську транслітерацію японських слів М. Федоришина. Подовження голосних для спрощення не позначаємо. Японське написання наведено лише там, де

це важливо з огляду на тему дослідження. Японські власні назви ми наводимо відповідно до прийнятого в Японії порядку: спочатку прізвище, потім ім'я. Прізвище “Кіта” не відмінюємо, оскільки вимовляти його слід із наголосом на кінцевому складі.

² Варіанти читання імені: Іке Кокіці, Іке Кокі. Писав вірші під псевдонімом Іке Коуро (池泉雨郎).

³ Ронін 浪人 – самурай, який залишився без сюзерена.

⁴ J. S. Mill. У старій транскрипції – Мілль.

⁵ Офіційний англійський переклад назви був “The Review of Revolutions” [Crump 1980, 263]. Ми, однак, використовуємо в цій статті переклад “Революційна критика”, а не “Огляд революцій”, щоб зберегти зв'язок із назвою товариства.

⁶ Згідно з Дж. Крапом, стаття називалася “Постать людини високої мети – Михайла Бакуніна” (*Cici-no fuukoju Mikaeru Bakunin 志士の風骨ミカエル・バクーニン*). Там, зокрема, згадано про перебування Бакуніна проїздом в Японії у 1861 р. [Crump 1980, 260].

⁷ Часопис виходив до березня 1907 р.

⁸ Дж. Трамп вважає, що Толстой читав лише англійські колонки в часописі. Можливо, проте, що хтось перекладав йому з японської.

⁹ Назва організації походить від китайської назви річки Амур – *Хейлуцзян 黒龍江* (япон. *Кокурюко*), що дослівно означає “річка Чорного дракона”, тому *Кокурюкай* нерідко перекладають як “Товариство чорного дракона” (англ. Black Dragon Society). С. Саалер твердить, що такий переклад використовувала сама організація [Saaler 2011, 122]. Однак лідер організації Уціда Рьохей наполягав, що її назву слід тлумачити саме як “Амурське товариство”; до того ж на деяких її виданнях була вказана англійською назва “Amur Association” [Танака 2012, 393–394].

¹⁰ Ані Вілсон, ані Фудзіта про цю подію не згадують.

¹¹ Окура Сейіці – учасник заклоту “молодих офіцерів” 26 лютого 1936 р., ідеологом якого був Кіта Іккі.

¹² К. Шпільман вважає, що Кіта Іккі, як ерудована людина, не міг не читати книжок про іслам, і припускає, що на нього міг вплинути Аріга, хоча свідчень тому й немає. Таку ж думку висловив відомий японський ісламознавець і арабіст Сінохе Дзюн'я (四戸潤弥) [Шпільман 2005, 4].

¹³ Коно Хіронака (河野広中, 1849–1923) – японський державний діяч, один із лідерів Руху за свободу та народні права, згодом – Ліберальної партії.

¹⁴ За Фудзітою – Судзу (スズ).

¹⁵ Інакше Фань Гуанці 范光啓.

¹⁶ Він же Яно Фуміо 矢野文雄, японський політик і письменник, який на початку ХХ ст. був близький до соціалістичних кіл [Crump 134, 186–189].

¹⁷ За Фудзітою, “Китайська революційна партія і революційний Китай” містить перші вісім глав майбутньої книги. У виданні “Неофіційної історії” 1938 р. дев'ятнадцять глав; у сучасних виданнях доданий ще один розділ, вилучений раніше, певне, цензурою.

¹⁸ Докладніше ми писали про цю книгу раніше: [Капранов 2015, 51–53; Капранов 2017, 178–179].

¹⁹ “Лотосова сутра” (повна назва – “Сутра лотоса дивовижного Закону”, япон. *Мьохорен-гецьо 妙法蓮華經*) – головний священний текст школи Ніцїрена.

²⁰ Трапляється інше читання його імені – Ейфуку [Игнатович, Светлов 1989, 8–9].

²¹ За Фудзітою, навернення Кіта до ніцїренізму відбулося 1 січня 1916 р. [Фудзіта 2013, 51].

ЛІТЕРАТУРА

Игнатович А. Н., Светлов Г. Е. *Лотос и политика: необуддийские движения в общественной жизни Японии*. Москва, 1989.

Капранов С. В. Кіта Іккі та модернізація Китаю // *Східний світ*, 2015, № 4.

Капранов С. В. Китай в ідеології японського паназіатизму // *Китай очима Азії*. Київ, 2017.

Михайлова Ю. Д. *Идеология “движения за свободу и народные права” // Из истории общественной мысли Японии*. Москва, 1990.

Молодяков В. Э. *Консервативная революция в Японии: идеология и политика*. Москва, 1999.

Танака Такэюки. Утида Рёхэй: взгляд на Россию // **Япония. Ежегодник.** № 41. Москва, 2012.

Crumpp J. **A Critical History of Socialist Thought in Japan to 1918.** PhD Thesis. Centre of Japanese Studies, University of Sheffield, 1980. URL: <http://etheses.whiterose.ac.uk/12775/> (дата звернення: 11.08.2017).

Dillon M. **China: A Modern History.** London and New York, 2010.

Fenby J. Chinese Democracy: The Silencing of Song // **History Today.** Vol. 63, Issue 3. 2013. URL: <http://www.historytoday.com/jonathan-fenby/chinese-democracy-silencing-song> (дата звернення: 20.10.2017).

Goldner L. General Perspectives on the Capitalist Development State and Class Struggle in East Asia // **Sozial.Geschichte online.** Vol. 23, No. 1. 2009. URL: <http://www.stiftung-sozialgeschichte.de> (дата звернення: 5.08.2017).

Hotta E. **Pan-Asianism and Japan's War 1931–1945.** New York, 2007.

Japan at War: An Encyclopedia. Santa Barbara, Denver, Oxford, 2013.

Kleeman F. Y. Pan-Asian romantic nationalism: revolutionary, literati, and popular oral tradition and the case of Miyazaki Tōten // **Sino-Japanese Transculturation: From the late Nineteenth Century to the End of the Pacific War.** Lahnam etc., 2012.

Nomura Koichi. Profile of Asian Minded Man II: Kita Ikki // **The Developing Economies.** Vol. 4, No. 2. 1966.

Orbach D. A Japanese prophet: eschatology and epistemology in the thought of Kita Ikki // **Japan Forum.** Vol. 23, No. 3. 2011.

Oseido Hiroshi. **The Political Thought of Kita Ikki: The Logical Link Between His Critique of the National Polity and His Advocacy of War.** A Thesis Submitted in Partial Fulfillment for The Degree of Master of Arts. The University of British Columbia, Vancouver, 1973.

Price D. Constitutional Alternatives and Democracy in the Revolution of 1911 // **Ideas Accross Cultures. Essays on Chinese Thought in Honor of Benjamin I. Schwartz.** Cambridge (Massachusetts) and London, 1990.

Saaler S. The Kokuryukai, 1901–1920 // **Pan-Asianism: A Documentary History.** Vol. 1: 1850–1920. Lahnam (etc.), 2011.

Sato Minako. Bei Yi-hui de Ge-ming Qing-jie – Zai Zhong-ri Liang-guo Cong-shi Ge-ming de Li-cheng (Kita Ikki's Radical Complex – The Course of His Involvement in Chinese and Japanese Revolution), by Huang Tzu-chin. Taipei: Academia Sinica, 2001 // **Social Science Japan Journal.** Vol. 8, No. 1. 2005.

Scalapino R., Yu G. T. **The Chinese Anarchist Movement.** S. l., 1961. URL: <https://theanarchistlibrary.org/library/robert-scalapino-and-george-t-yu-the-chinese-anarchist-movement.a4.pdf> (дата звернення: 7.11.2017).

Schiffrin H. Z. **Sun Yat-sen and the Origins of the Chinese Revolution.** Berkeley and Los Angeles, 1968.

Szpilman C. Kita Ikki and the Politics of Coercion // **Modern Asian Studies.** Vol. 36, No. 2. 2002.

Tomaszewski W. Song Jaioren i aborcja chińskiej demokracji // **Histmag.org.** 2013-08-18. URL: https://histmag.org/Song-Jiaoren-i-aborcja-chinskiej-demokracji-8310#author_link (дата звернення: 6.11.2017).

Wang Xiaoling. Liu Shipei et son concept de contrat social chinoise // **Études chinoises.** Vol. XVII. No. 1–2. 1998.

Wilson George M. **Radical nationalist in Japan: Kita Ikki 1883–1937.** Cambridge, 1969.

Yoshikawa Y. **Japan's Asianism, 1868–1945. Dilemmas of Japanese Modernization.** Washington, 2009.

Вакабаяси Сакутей-но сьо:токухі 若林朔汀の頌徳碑) 佐渡市夷 (// 佐渡の翼, 2011. URL: <http://blog.goo.ne.jp/sadoriko3tomo8kan9/e/ff64e70968bc71da0e4e6eccf56e2bc1> (дата звернення: 5.08.2017).

Иноуэ Коіцї 井上紘一. ブロニスワフ・ピウスツキの足跡を尋ねて年—就中、その極東滞在の究明— // 「スラブ・ユーラシア学の構築」研究報告集, 2004, No. 5. URL: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no5/inoue.pdf> (дата звернення: 28.12.2017).

Кита Іккі 北一輝. 支那革命外史. 東京、昭和13年 [1938].

Кита Іккі 北一輝. 日本改造法案大綱. 東京、昭3年 [1928].

- Фудзімото Сінго 藤本眞悟。北一輝と辛亥革命 : 純正社会主義における辛亥革命観 // 国際公共政策研究, 2000, 第5巻, 第1号。
- Фудзіта Масасі 藤田昌志。北一輝の日本論・中国論 // 比較文化研究, 2013, 106号。
- Хагіхара Мінору 萩原稔。北一輝における「アジア主義」の源流 - 初期論説を中心に - // 同志社法学, 2001, 第53巻3号。
- Хагіхара Мінору 萩原稔。北一輝の「変説」 - 中国革命を手がかりに // 同志社法学, 2003, 第55巻4号。
- Чжао Сяолян 趙曉靚。北一輝の対外認識 - 『支那革命外史』以前を中心に - // 人間環境学研究, 2006, 第4巻1号。
- Шпільман К. (Супіруман) Кристофер W. A. Спилман。河野広中関係文書に見られる上海時代の北一輝の行動 - 有賀文八郎からの書簡と電報を関心に - // 九州産業大学国際文化学部紀要, 2005, 第31号。

REFERENCES

- Ignatovich A. N., Svetlov G. E. (1989), *Lotos i politika: neobuddiyskiye dvizheniya v obshchestvennoy zhizni Yaponii*, Mysl', Moscow. (In Russian).
- Kapranov S. V. (2015), "Kita Ikki ta modernizatsiya Kytayu", *Shidnij svit*, No. 4, pp. 45-55. (In Ukrainian).
- Kapranov S. V. (2017), "Kytay v ideolohiyi yapons'koho panaziatyzmu", in *Kytay ochyma Aziyi*, Instytut skhodoznavstva im. A. Yu. Kryms'koho NAN Ukrayiny, Ukrayins'ka asotsiatsiya kytayevnavstiv, Kyiv, pp. 146-217. (In Ukrainian).
- Mikhaylova Yu. D. (1990), "Ideologiya 'dvizheniya za svobodu i narodnyye prava'", in *Iz istorii obshchestvennoy mysli Yaponii*, Nauka, Moscow, pp. 160-191. (In Russian).
- Molodyakov V. E. (1999), *Konservativnaya revolyutsiya v Yaponii: ideologiya i politika*, Vostochnaya literatura, Moscow. (In Russian).
- Tanaka Takeyuki (2012), "Utida Rjokhey: vzglyad na Rossiyu", in *Yaponiya. Ezhegodnik*, No. 41, IV RAN, Moscow, pp. 390-412. (In Russian).
- Crump J. (1980), *A Critical History of Socialist Thought in Japan to 1918*, PhD Thesis, Centre of Japanese Studies, University of Sheffield, available at: <http://etheses.whiterose.ac.uk/12775/> (accessed August 11, 2017).
- Dillon M. (2010), *China: A Modern History*, I. B. Tauris, London & New York.
- Fenby J. (2013), "Chinese Democracy: The Silencing of Song", *History Today*, Vol. 63, Issue 3, available at: www.historytoday.com/jonathan-fenby/chinese-democracy-silencing-song (accessed October 20, 2017).
- Goldner L. (2009), "General Perspectives on the Capitalist Development State and Class Struggle in East Asia", *Sozial.Geschichte online*, Vol. 23, No. 1, available at: www.stiftung-sozialgeschichte.de (accessed August 5, 2017).
- Hotta E. (2007), *Pan-Asianism and Japan's War 1931-1945*, Palgrave Macmillan, New York.
- Japan at War: An Encyclopedia*, by Perez L. G. (Ed.) (2013), ABC-CLIO, Santa Barbara, Denver, Oxford.
- Kleeman F. Y. (2012), "Pan-Asian romantic nationalism: revolutionary, literati, and popular oral tradition and the case of Miyazaki Tōten", in King R., Poulton C. and Endo K. (Eds.). *Sino-Japanese Transculturation: From the late Nineteenth Century to the End of the Pacific War*, Lexington Books, Lahnam etc., pp. 45-67.
- Nomura Koichi (1966), "Profile of Asian Minded Man II: Kita Ikki", *The Developing Economies*, Vol. 4, No. 2, pp. 231-244.
- Orbach D. (2011), "A Japanese prophet: eschatology and epistemology in the thought of Kita Ikki", *Japan Forum*, Vol. 23, No. 3, pp. 339-361.
- Osedo Hiroshi (1973), *The Political Thought of Kita Ikki: The Logical Link Between His Critique of the National Polity and His Advocacy of War*, A Thesis Submitted in Partial Fulfillment for The Degree of Master of Arts, The University of British Columbia, Vancouver.
- Price D. (1990), "Constitutional Alternatives and Democracy in the Revolution of 1911", in Cohen P. A., Goldman M. (Eds), *Ideas Accross Cultures. Essays on Chinese Thought in Honor of Benjamin I. Schwartz*, Harvard University Asia Center, Cambridge (Massachusetts) and London, pp. 223-260.
- Saaler S. (2011), "The Kokuryukai, 1901-1920", in Saaler S. and Szpilman C. (Eds.), *Pan-Asianism: A Documentary History*, Vol. 1: 1850-1920, Lahnam (etc.), pp. 121-132.

Sato Minako (2005), “Bei Yi-hui de Ge-ming Qing-jie – Zai Zhong-ri Liang-guo Cong-shi Ge-ming de Li-cheng (Kita Ikki’s Radical Complex – The Course of His Involvement in Chinese and Japanese Revolution), by Huang Tzu-chin. Taipei: Academia Sinica, 2001”, *Social Science Japan Journal*, Vol. 8, No. 1, pp. 131–133.

Scalapino R., Yu G. T. (1961), *The Chinese Anarchist Movement*, available at: <https://theanarchistlibrary.org/library/robert-scalapino-and-george-t-yu-the-chinese-anarchist-movement.a4.pdf> (accessed November 7, 2017).

Schiffirin H. Z. (1968), *Sun Yat-sen and the Origins of the Chinese Revolution*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

Szpilman C. (2002), “Kita Ikki and the Politics of Coercion”, *Modern Asian Studies*, Vol. 36, No. 2, pp. 467–490.

Tomaszewski W. (2013), “Song Jiaoren i aborcja chińskiej demokracji”, available at: https://histmag.org/Song-Jiaoren-i-aborcja-chinskiej-demokracji-8310#author_link (accessed November 6, 2017).

Wang Xiaoling (1998), “Liu Shipei et son concept de contrat social chinoise”, *Études chinoises*, Vol. XVII, No. 1–2, pp. 155–190.

Wilson G. M. (1969), *Radical nationalist in Japan: Kita Ikki 1883–1937*, Harvard University Press, Cambridge.

Yoshikawa Y. (2009), *Japan’s Asianism, 1868–1945. Dilemmas of Japanese Modernization*, Edwin O. Reischauer Center for East Asian Studies, Washington.

“Wakabayashi Sakutei-no shōtokuhi” (2011), *Sado-no tsubasa*, available at: <http://blog.goo.ne.jp/sadoriko3tomo8kan9/e/ff64e70968bc71da0e4e6ecf56e2bc1> (accessed August 11, 2017). (In Japanese).

Inoue Kōichi (2004), “Buronusuwafu Piusutsuki-no sokuseki wo tazunete 40 nen: nakazuku, sono kyokutō taizai-no kyūmei”, *Surabu Yūrashia gaku-no kōchiku kenkyū hōkokushū*, No. 5, pp. 85–102, available at: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no5/inoue.pdf> (accessed December 28, 2017). (In Japanese).

Kita Ikki (1938), *Shina kakumei gaishi*, Tōkyō. (In Japanese).

Kita Ikki (1928), *Nihon kaizō hōan taikō*, Tōkyō. (In Japanese).

Fujimoto Shingo (2000), “Kita Ikki to Shingai kakumei: jun shakaishugi-ni okeru Shingai kakumeikan”, *Kokusai kōkyō seisaku kenkyū*, Vol. 5, No. 1, pp. 135–153. (In Japanese).

Fujita Masashi (2013), “Kita Ikki-no nihonron – chugokuron”, *Hikaku bunka kenkyū*, No. 106, pp. 49–59. (In Japanese).

Hagihara Minoru (2001), “Kita Ikki-ni okeru ‘Ajiashugi’-no genryū: shoki ronsetsu-wo chūshin-ni”, *Dōshisha hōgaku*, Vol. 53, No. 3, pp. 72–127. (In Japanese).

Hagihara Minoru (2003), “Kita Ikki-no ‘hensetsu’: Chūgoku kakumei-wo tegakari-ni”, *Dōshisha hōgaku*, Vol. 55, No. 4, pp. 33–96. (In Japanese).

Zhao Xiaoliang (2006), “Kita Ikki-no taigai ninshiki: Shina kakumei gaishi izen-wo chūshin-ni”, *Ningen kankyōgaku kenkyū*, Vol. 4, No. 1, pp. 29–38. (In Japanese).

Supiruman [Szpilman] K. (2005), “Kono Hironaka kankei bunsho-ni mirareru Shanhai jidai-no Kita Ikki-no kōdō: Ariga Bunhachirō-no shokan to denpō-wo kanshin-ni”, *Kyūshū sangyō daigaku kokusai bunka gakubu kiyō*, No. 31, pp. 1–8. (In Japanese).

Китайський період діяльності Кіма Іккі

С. В. Капранов

Статтю присвячено дослідженню діяльності видатного японського мислителя й політичного діяча Кіма Іккі в період, пов’язаний з революційними подіями в Китаї. Цей період поділяється на чотири частини: (1) співпраця з китайськими політичними емігрантами в Токіо (1906–1911 pp.); (2) перше перебування в Китаї та участь у Сінхайській революції (1911–1913 pp.); (3) вимушене повернення до Японії (1913–1916 pp.); (4) друге перебування в Китаї (1916–1919). Дослідження показує, що на першому етапі погляди Кіма різко радикалізувалися. Первинним поштовхом до цього було усвідомлення неможливості мирного, еволюційного шляху перетворень. Вхідження до кола “континентальних ронінів” і китайських політемігрантів надало діяльності Кіма нового спрямування – зовнішнього: через революцію в Китаї до світової революції. Знайомство з ідеями російських народників, есерів та анархістів посилювало переконання в необхідності революційного насильства. На другому етапі досвід участі в Сінхайській революції привів до переосмислення рушіїв революції, її

стратегії і тактики. Крім того, Кита приходять до розуміння необхідності докорінних змін у японській політиці щодо Китаю, на що спрямовує свої зусилля в 1913–1916 рр. Водночас пережите спричинилося до глибокої духовної кризи, вихід з якої Кита знайшов у релігії – вченні Ніцірена. Нарешті, друге перебування в Китаї (1916–1919 рр.) переконало в неможливості позитивних змін у цій країні без радикальних перетворень у самій Японії. Досвід участі в китайській революції знайшов відображення у книгах, написаних у цей період.

Ключові слова: Кита Іккі, інтелектуальна біографія, Японія, Китай, Сінхайська революція, суспільно-політична думка

Китайский период деятельности Кита Икки

С. В. Капранов

Статья посвящена исследованию деятельности выдающегося японского мыслителя и политического деятеля Кита Икки в период, связанный с революционными событиями в Китае. Этот период делится на четыре части: (1) сотрудничество с китайскими политическими эмигрантами в Токио (1906–1911 гг.); (2) первое пребывание в Китае и участие в Синьхайской революции (1911–1913 гг.); (3) вынужденное возвращение в Японию (1913–1916 гг.); (4) второе пребывание в Китае (1916–1919). Исследование показывает, что на первом этапе взгляды Кита резко радикализировались. Первичным толчком к этому было осознание невозможности мирного, эволюционного пути преобразований. Вхождение в круг “континентальных ронинов” и китайских политэмигрантов придало деятельности Кита новое направление – внешнее: от революции в Китае к мировой революции. Знакомство с идеями русских народников, эсеров и анархистов усилило убеждение в необходимости революционного насилия. На втором этапе опыт участия в Синьхайской революции привел к переосмыслению двигателей революции, ее стратегии и тактики. Кроме того, Кита приходит к пониманию необходимости коренных изменений в японской политике в отношении Китая, на что направляет свои усилия в 1913–1916 гг. В то же время пережитое привело к глубокому духовному кризису, выход из которого Кита нашел в религии – учении Нитирэн. Наконец, второе пребывания в Китае (1916–1919 гг.) убедило Кита в невозможности позитивных изменений в этой стране без радикальных преобразований в самой Японии. Опыт участия в китайской революции нашел отражение в книгах, написанных в этот период.

Ключевые слова: Кита Икки, интеллектуальная биография, Япония, Китай, Синьхайская революция, общественно-политическая мысль

Стаття надійшла до редакції 22.12.2017